

VÎRSTA ȘI ACTIVITATEA PROFESIONALĂ*

Vladimir Trebici

Lucrarea la care ne vom referi abordează o problematică care ține de sociologie, demografie, statistică, istorie, economie politică, psihologie socială, filosofie a culturii, gerontologie, axată în jurul conceptului de vîrstă. Fiind legată de timp, această variabilă fundamentală care este vîrstă se pretează la analize și la interpretări care încep cu demografia și se termină cu psihologia socială și cu filosofia.

Vîrstă a fost „descoperită” – paradoxal – abia în ultimele decenii; dimensiunile și semnificațiile ei apar astăzi altfel decât erau obișnuite cu reprezentarea comună despre vîrstă în decursul istoriei, așa cum s-a întimplat, de fapt, și cu conceptual de timp.

Cartea Evelynei Sullerot¹ poarte de la lucrările unui coloiviu, cu titlu „Vîrstă și activitatea”, organizat de Centrul European „Muncă și Societate” (octombrie 1983). Ideile principale ale cărții sunt enunțate în Capitolul întâi, „Muncă și vîrstă”, care începe cu afirmația: „În acest sfîrșit de secol, pentru bărbații și femeile din țările dezvoltate, spațiul s-a redus, în timp ce timpul a devenit mai întins” (p. 5). Nu se mai spune astăzi: „școala se află la o lege de departare”; omul de astăzi zice: „locul meu de muncă este la 10 minute de departare”. Timpul are astăzi altă semnificație, așa cum se vede din reglementarea timpului de muncă. Predominant este astăzi timpul care separă intrarea în activitate de pensionare. Se constată în Europa că în timp ce durata medie a vieții se prelungesc, tendința generală este de a intra mai tîrziu în activitate și de a o părăsi mai timpuriu. O dată cu prelungirea vieții medii a omului s-a modificat durata medie a vieții active. Progresele mari în creșterea duratei medii a vieții se datorăză, în special, unui număr de trei factori: imbunătățirea condițiilor de viață, a medicinelor și igienei. Pentru a se ajunge la deviza „munca înseamnă sănătate” a trebuit să treacă multă vreme. La începutul timpurilor moderne, în germană s-a făurit noțiunea de *Beruf*, care înseamnă, în același timp, „vocăție” și „muncă”. Treptat, munca devine valoare fundamentală, scopul vieții, demnitatea supremă a omului.

Totuși – arată autoarea – discuțiile în jurul problemei dacă munca înseamnă „alienare” sau „realizarea de sine” nu s-au încheiat. În afară de motivațiile economice, cel mai adesea este invocat efectul benefic al muncii pentru echilibru psihologic și afectiv. Bineînțeles, în condițiile în care somajul și subutilizarea cronică a forței de muncă au devenit o realitate dramatică, problemele încep să se complice, după cum se arată în capitolele următoare ale cărții.

Nu numai „munca” a cunoscut o evoluție semantică în decursul istoriei, ci și conceptual de vîrstă, cum aflăm din Capitolul al II-lea. Înainte de a fi riguros cuantificată – așa cum este cazul în societățile moderne – vîrstă avea un caracter mult diferit. De altfel, cuvintul *âge* derivă de la *aetas*, derivat și acesta din *avum*. Or, aceasta înseamnă „durată nesfîrșită a timpului”, „viață”, „epocă” și „vîrstă”. Inițial se făcea distincție între „copii” și „adulți”, cu diferite rituri de trecere de la „floarea vîrstei” la „puterea vîrstei”.

* Comentariu pe marginea lucrării: Evelyne Sullerot, *L'âge de travailler*, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1986.

¹ Evelyne Sullerot este sociolog, expert internațional, membru al Consiliului Economic și Social al Franței, președintă – fondatoare a centrelor „Rentravailler”, care joacă un rol foarte important în reinserția diferitelor persoane în activitate. Autoare a numeroase cărți, dintre care amintim: *La vie des femmes* (1965), *La femme dans le monde moderne* (1970), *Le fait féminin* (1978). Două din lucrările autoarei au fost recenzate în România: *La démographie de la France. Bilan et perspectives* (1978), în „Cartea Social-Politică. Note de lectură la lucrări apărute peste hotare”, nr. 2, 1979 și în „Viitorul Social” nr. 4, 1979 și *Pour le meilleur et sans le pire* (1984), în „Viitorul Social”, nr. 4, 1986 sub semnatura autorului prezentului material. Se mai cunosc să amintim studiile și activitatea Evelynei Sullerot consacrate demografiei și politicii demografice din Franța.

Înă nu de mult oamenii erau „tineri”, „adulți”, sau „bătrâni”, după cum se poate vedea și în literatură pînă la începutul secolului al XX-lea. Între timp a apărut „vîrstă-număr”, care, pentru omul modern, este identitatea sa. Dacă cineva este întrebăt: „Ce este vîrstă”? răspunsurile pot fi foarte diferite; la întrebarea: „Ce vîrstă ai?” nimănui nu va îndrăzni să răspundă altminteri, decit absolut exact. S-a ajuns astfel – remarcă J.C. Chesnais – că vîrstă fiecărui defineste, mai mult sau mai puțin, personalitatea sa și potențele sale.

Vîrstă cronologică a devenit, deci, un element fundamental pentru fiecare individ. Vîrstă este „segmentată”, ea este folosită de administrație în numeroase situații: vîrstă obligatorie la învățămînt; vîrstă pentru serviciul militar, vîrstă de majorat, vîrstă de pensionare etc. Totul este cifrat, chiar dacă cronobiologia și cronopsihologia fiecărei persoane se abate de la medie. Cifrarea vîrstei și larga aplicare a unor concepe demografice, precum „clase de vîrstă”, „cohortă” sau „generație” sunt tendințe din cele mai caracteristice ale societății contemporane.

Segmentarea vîrstelor duce la o reprezentare nouă a fazelor vieții. Desfășurarea vieții a devenit o „înstituție”, în măsura în care dimensiunea temporală a vieții este supusă unui ansamblu de reglementări. „Ea socializează în două feluri: – afirmă Martin Kohli – ordonă mișcarea indivizilor de-a lungul vieții după filierele carierei și straturile de vîrstă, și structurează acțiunile lor proprii într-o perspectivă biografică de mișcare în cursul vieții”²⁹ (p. 51). Treptat, etapele vieții și secvențele vieții profesionale au fost tot mai mult diferențiate după vîrstă cronologică.

Cursul „aleator” al vieții a devenit o desfășurare „cronologizantă”. Astăzi, modelele dominante ale diferențelor faze ale vieții reunesc o mare majoritate a generațiilor în cauză. Comportamentele după vîrstă sunt din ce în ce mai omogene, să cum sint și modurile de viață. Fazele vieții, diferențiate după vîrstă și nu după indivizi sau categorii sociale, s-au schimbat și ele. Acest lucru se poate observa, mai ales din analiza noilor „calendare” demografice. Cuplul familial termină creșterea și educăția copiilor destul de rapid, răminindu-i încă o perioadă relativ indelungată pentru o viață fără grija acestora.

Desfășurarea vieții este tot mai mult „încadrată” de reperele vîrstei cronologice și o proporție tot mai mare din fiecare cohortă face același lucru la aceeași vîrstă sau la aceeași vîrstă, chiar atunci cînd nu există „vîrstă legală”. Iată care sint aceste faze: 1. copilărie, crește etc. de la naștere la 2 ani (3 ani); 2. faza preșcolară, grădiniță de copii etc. între 2 și 7 ani; 3. faza școlară, de la 5 (6 sau 7) ani pînă la 15(16 sau 18 ani); 4. perioada de tranziție de la sfîrșitul școlii pînă la începutul unei activități profesionale stabile, de la începutul vieții sexuale pînă la nașterea primului copil; ea durează 5 pînă la 10 ani, tot în această fază intră majoratul, serviciul militar, examene și concursuri, intrarea în funcție; 5. fază „total ocupată” a persoanelor adulte cu activitate profesională și cu copii de întreținut; 6. o fază de activitate profesională fără copii de întreținut; 7. fază fără copii și fără muncă profesională, fază de pensionare. Fazele 5 și 6 sint cele mai influențate de schimbările economice.

Între faze există însă tranziții, de care se ocupă Capitolul al VI-lea. Dar cele mai importante faze devin *adolescentă* și *bătrînețea*. Prima are o durată multă prelungită: ieșirea din copilărie este lentă; intrarea în bătrînețe este adeseori dramatică. Dificultățile economice din ultimi anii accentuează această situație. Alături de conflictul dintre generații, a apărut criza generațiilor. Adulții au de înfruntat două tranziții: reinșoarcerea la activitatea profesională a femeilor după o întrerupere și intrarea în vîrstă de pensionare. Problemele acestea se pun diferit de la o grupă la alta, cu aspecte particulare pentru imigranți sau cei aparținând unei alte naționalități. Se cere o adeverată mutație. Trecerea de la statutul de „mamă casnică” la cel de „adulță economic” este o ilustrare. E. Sullerot împărtășește din experiența activității „Retra-vailleur” (reinșoarcerea la lucru), cu cîteva zeci de mii de femei.

In mod similar se pun problemele pensionării. Legislația diferă de la o țară la alta. Cîțiva din specialiștii consultați în acest sens – dr. J.N. Knibbeler, Pierre Laroque – arată diferite sisteme de pregătire pentru pensie. Problemele ce se pun au un dublu aspect: material și psihologic. Este un fapt că există inadaptări la muncă, dar și inadaptări la fază de pensionare. Se fac propuneri pentru o pensionare progresivă, în care un rol important îl are medicina muncii. Toate aceste eforturi și experiențe trebuie combinate pentru a găsi o soluție de durată problemelor trecerii de la viață activă la pensie. Dar E. Sullerot conchide: „Ele nu vor avea o eficacitate deplină decit dacă se inseră într-o politică de ansamblu mai ambicioasă, mult mai dificilă, însă, deoarece ea reclamă o revizuire profundă a bazelor economice și sociale ale organizării noastre în ce privește raporturile umane” (p. 96).

Interesante sint considerațiile privind raportul dintre capacitate și vîrstă cuprinse în Capitolul al VII-lea. Problema este, mai concret, aceea a imăbindirii individuale. În ciuda multor definiții, „îmbătrînirea” poate fi caracterizată prin modificări defavorabile ce se produc în organism, care alterează echilibrele biologice, psihologice și sociale, cu caracter constant și

ireversibil. Or, afirmației frecvent citate că „fiecare om are vîrstă arterelor sale”, medicina modernă îi opune că „nu toate organele noastre îmbătrînesc în același timp”. O consecință este aceea că îmbătrînirea este diferențiată. Faimoasa curbă descreșătoare a îmbătrînirii este astăzi tot mai mult înlocuită cu așa-numita „curbă rectangulară” a îmbătrînirii, iar noțiunea de îmbătrînire negativă este înlocuită de cea de îmbătrînire pozitivă, cum susține Malcolm L. Johnson.

Următoarele două capitole se bucură de aportul unor demografi de largă recunoaștere internațională. Capitolul al VIII-lea „Vîrstă unei populații. Europa” reproduce, în mare parte, considerațiile lui G. Calot, directorul Institutului Național de Studii Demografice (I.N.E.D.) și Capitolul al IX-lea „Vîrstă în economie” beneficiază de aportul lui Jean-Claude Chesnais, director la I.N.E.D.

Populația Europei cunoaște de decenii un proces de îmbătrînire demografică: ponderea populației tinere scade, iar pondera populației vîrstnice crește. Dacă facem abstracție de rolul migrației, doi sunt factorii care determină îmbătrînirea: scăderea mortalității (creșterea speranței de viață) și scăderea fertilității. Or, folosind modelul matematic al populației stable, cu diferite combinații între speranța de viață la naștere și rata totală de fertilitate (număr de copii), G. Calot formulază constatărea: „Contra unei idei răspândite, îmbătrînirea demografică este mult mai mult provocată de reducerea fertilității decât de scăderea mortalității” (p. 124).

Unele consecințe ale schimbării structurii de vîrstă sunt examinate, în continuare — de J.-C. Chesnais în capitolul următor. Vîrstă este o variabilă importantă în demografie; asociată cu progresul tehnologie și cu repartiția sectorială, ea capătă dimensiuni noi, pe care economiștii nu pot să le ignore. Evoluția tehnologică lînde să mărească distanțele dintre generații: iată prima constatare cu caracter de legitate sociologică. La un examen detaliat, tabloul economic al Europei actuale se prezintă — ne spune J.C. Chesnais — astfel: 1. redistribuirea populației active pe sectoare de la revoluția industrială pînă astăzi; 2. redistribuirea demografică a populației active; 3. accentuarea diferențelor de structură pe vîrstă, între ramuri și profesioni, determinată de progresul tehnic. Unele profesioni și ramuri au fost îmbătrînîte, altele întinerite; se constată „masculinizarea” și „feminizarea” multora dintre ele. „Piața muncii” a fost segmentată: femeile, de pildă, părăsesc ocupațiile industriale și se îndreaptă spre terțiar: comerț, administrație, învățămînt, sănătate, servicii etc.

J.C. Chesnais stabilește cîteva legități: 1. Rata globală de activitate economică a femeilor descrie o curbă în U în decursul istoriei economice moderne; 2. curba de activitate economică după vîrstă capătă un profil nou; indiferent de sector, se formează aceeași polarizare a activității în jurul vîrstelor centrale ale vieții adulte (p. 147); 3. profesioniile în declin, caracterizate printr-o rată slabă de recrutare și o importantă rată de părăsire, sunt foarte îmbătrînîte. În timp ce profesioniile în expansiune concentreză forță de muncă tînră fără să cunoască prea multe plecări.

Care este situația întreprinderilor, ce strategii trebuie să adopte acestea din punctul de vedere al vîrstei? De aceste probleme se ocupă Capitolul al X-lea, „Întreprinderile și vîrstele”. Se subliniază peremptoriu că întreprinderile ar trebui să aibă o politică față de vîrstă. Unele întreprinderi oferă un exemplu instructiv în acest sens. În general, problemele demografice sunt ignorate în întreprinderi. Or, întreprinderile, fie ele mari sau mici, au caracteristicile unor colectivități, care au o viață proprie și trebuie să se reinnoiască, ca orice organism viu, cu atît mai mult cu cît noțiuni ca „nașterea urui produs” sau „durata de viață” a unui produs sunt noțiuni bine cunoscute în producție. Mai mult, politicele în domeniul resurselor umane — privind cadrele — sunt instrumente ale management-ului, care trebuie să asigure întreprinderilor gestiunea celei mai importante resurse: oamenii.

Cartea se încheie cu capitolul „Procesul de îmbătrînire a societăților”, datorat lui Gabriel Fragnière, directorul Institutului European „Muncă și Societate”. Prin problematica analizată și prin perspectiva pe care o deschide, acest capitol justifică dictonul „Finis opus coronat”. Intenția — ambițioasă, desigur — este de a analiza „îmbătrînirea societăților”. Utilat cu cunoștințe de istorie socială, istorie a mentalităților, dar cu un sigur sentiment al contemporaneității, G. Fragnière sistematizează o vastă gamă de preocupări, referindu-se nu la îmbătrînirea demografică și nici la îmbătrînirea forței de muncă, ci la îmbătrînirea societăților ca sisteme globale.

O societate este tînră, cînd ea dă impresia că este antrenată de voința de a-și construi viitorul; ea este marcată de bătrînețe, atunci cînd se arată împietrită de un trecut prea prezent. Desigur, această stare de spirit se regăsește la oamenii care compun societatea respectivă. În societățile îmbătrînîte, oamenii vorbesc despre preocupările și grijile lor; în celealte societăți, oamenii vorbesc de proiectele lor.

Starea aceasta de îmbătrînire a societății globale este, în primul rînd, o stare de spirit, dar care este condiționată de factori demografici, economici, sociali, culturali. Autorul formulază o teorie, potrivit căreia pot fi identificate șapte „constituente” (elemente constitutive) ale vîrstei societăților.

Primul „constituent” este grupul biologic. O societate constituită biologic se reproduce, este compusă din cele două sexe și din generații succese. O societate este „înălță” sau „în curs de îmbătrâinire”, în creștere sau în descreștere, în funcție de relațiile cantitative dintre generații. Demografia studiază în mod satisfăcător aceste probleme. Ar fi exagerat — ne previne autorul — să se credă că predominarea tinerilor constituie *ipso facto* tinerețea și dinamismul societății, în ansamblu.

Al doilea „constituent” este spațiul. Rolul acestuia este esențial în constituirea legăturii sociale și în conștiința de apartenență la grup. Aici se pot face două observații. În legătură cu extensunea puterii unei societăți din punctul de vedere al spațiului, iar a doua este problema densității populației.

Al treilea „constituent” este interdependența economică. Dimensiunea economică a cōeziunii sociale este foarte importantă, prin ea fiecare având conștiința de a contribui la supraviețuirea și la dezvoltarea grupului prin muncă. Această legătură este ruptă, datorită industrializării atât din considerente spațiale (uzina este separată de locuință), cât și din considerentul schimbării semnificației muncii ca atare. Evoluția a fost favorabilă creșterii societății și nivelului de trai, dar în același timp are loc o „dezintegrare” a angajamentului economic față de primul grup: dezvoltarea intereselor personale poate determina un declin al interesului membrilor pentru succesul grupului economic.

Al patrulea „constituent” este tehnologia. Că tehnologia dominantă caracterizează o societate este un lucru bine cunoscut. Mai puțin se știe — afirmă autorul — despre transmiterea cunoștințelor (*savoir-faire*) care condiționează supraviețuirea tehnologilor. Acumularea cunoștințelor de-a lungul istoriei este cu totul altceva decât transferul tehnicilor, care trebuie să se facă direct, ... O societate decade dacă sistemul de transmitere a tehnologilor sale nu are capacitatea de a se menține și de a se dezvolta” (p. 190).

Al cincilea „constituent” este limbajul cultural, problemă de care se ocupă sociologia și antropologia. Acest limbaj cuprinde limba, simbolurile și credințele, care conferă grupului permanență în istorie. Acest limbaj trebuie trăit în permanență; altminteri, se ajunge la dispariția acestuia.

Al șaselea „constituent” îl reprezintă instituțiile. Autorul consideră că atunci cind instituțiile treă de la funcția lor de serviciu la funcția de dominare, se produce o îmbătrâinire pentru societatea respectivă. Trebuie căutate noi forme de solidaritate și conviețuire, ea reacție împotriva îmbătrâinirii instituțiilor de stat.

Ultimul „constituent” este istoria. Memoria societăților dă acestora identitatea. Cultura noastră — afirmă G. Fragnière — are doar tezeci de secole; școala, lecturi și a scrisului este asigurată, pentru toți, abia de un secol; invățământul general și obligatoriu; abia de trei decenii, învățământul secundar și universitar sunt accesibile tuturor grupelor. Educația noastră este, în același timp, foarte veche și foarte înălță (p. 195). Istoria noastră poate fi încă o sursă pentru numeroase reintineriri, pentru Renașteri succesive. În această capacitate de reinnoire se află forță, dinamism și tinerețea societăților. Iată și încheierea autorului: „... Ceea ce poate constitui atul Europei în lumea noastră, chiar în acest moment cind situația sa demografică provoacă neliniște și cind puterea sa nu mai este ceea ce a fost altă dată, este voința sa de a se reinnoi, de a se adapta, de a-și «descărca» instituțiile sale și viața politică, de a se recrea” (p. 195) — final optimist, încredere totală în viitorul omenirii!

În capitolul de Concluzii, E. Sullerot sintetizează ideile din carte, subliniind că ideea fundamentală este aceea că viațile noastre particolare și viața societăților noastre sunt tot mai mult determinate de binomul „vîrstă-muncă”.

Tematică de cea mai mare actualitate, tratată cu toată competență, expunere științifică riguroasă dar, în același timp, cu evidente calități literare, conținând sugestii de soluții la problemele analizate — iată meritile cărții. Să mai adăugăm că, în mare măsură, ideile și constatarilor se bazează pe anichete sociologice și demografice, organizate și prelucrate cu înalt profesionalism. O carte a cărei lectură este utilă nu numai specialiștilor, ci și cercurilor largi de persoane ce se interesează de problemele pe care le ridică societatea contemporană.